

FÓRUM

Bécsi sajtópolitika a forradalom után (1849–1852)

MANHERCZ ORSOLYA*

Az 1848–1849-es események megrázkódtatást okoztak a Habsburg Birodalomnak, és mély nyomokat hagytak a birodalom társadalmi és politikai rendszerén. Igaz ez a sajtószabadságra is, amely a '48-as követelések középpontjában állt. A szabad sajtó kivívása és megvalósulása alaposan felbolygatta a korábbi, sajtóhoz kötődő intézményeket, illetve a sajtópiacot is. A helyzetet stabilizáló Habsburg-hatalom egyik fontos célja volt a folyamat megállítása, sőt visszafordítása, amilyen mértékben és amilyen gyorsan csak lehetséges.

A kutatás látókörébe került császári hivatalok közül mindenképpen ki kell emelnünk a külügy- és a belügyminisztériumot, illetve ezek vezetőit: Felix Schwarzenberg herceget, aki a külügyi tárca mellett a miniszterelnöki pozíciót is betöltötte 1852 tavaszán bekövetkezett haláláig, a külügyminiszteri poszton utódját, Karl Ferdinand Buol-Schauensteint, valamint Franz Stadion belügyminisztert, akit 1849-ben Alexander Bach, addigi igazságügy-miniszter váltott a tisztségben.

Jelen tanulmány elsősorban a levéltári forrásokra támaszkodva kívánja bemutatni a sajtóügy terén felmerült problémákat, illetve a megoldásukra kidolgozott terveket és azok megvalósulását. A források főként a fent említett hivatalok anyagából kerültek ki, kiegészítve Alexander Bach hagyatékával.¹

1. A sajtó helyzete a Habsburg Birodalomban 1849-ben

Az 1848. októberi bécsi forradalom leverése után, a Habsburg-restauráció során a császári kormányzat megpróbálta rendezni a sajtóügy szabályozását, a sajtószabadság korlátozását, a lapok irányának ellenőrzését, majd befolyásolását. Az elsődleges problémák közé tartozott a sajtószabadság és a lapok radikális hangvételének visszaszorítása, illetve minél több lap megnyerése

* Történész, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének oktatója. E-mail: manhercz.orsolya@btk.elte.hu. A cikk megírásának alapjául szolgáló kutatást az MTA BTK Média tudományi Kutatócsoportja támogatta.

¹ A tanulmány alapját képező bécsi levéltári kutatások a Collegium Hungaricum (2013, 2014) és az Osztrák–Magyar Akcióalapítvány (2014) támogatásával valósultak meg. A kutatások eredményességéhez nagyban hozzájárult Fazekas István levéltári delegátus segítsége.

a kormányzati céloknak. Erre fokozatosan került sor, ahogyan a forradalmi megmozdulások leverésével párhuzamosan a császári katonák és hivatalnokok egyre több területet tudtak (ismét) uralmuk alá vonni.

1.1. A bécsi viszonyok

Mivel Bécsben 1848 őszén sikerült leverni a harmadik forradalmat, majd 1849 folyamán stabilizálni Ferenc József, illetve a dinasztia és a Schwarzenberg-kormány helyzetét, a sajtóügy rendezése itt kezdődött meg a leggyorsabban.

Ludwig Welden tábornagy, aki az ostromállapot idején vezette Bécs igazgatását, érdekes véleményt fogalmazott meg a sajtószabadsággal kapcsolatban 1848 decemberében, amikor Olmützbe küldött jelentésében beszámolt Stadion grófnak a bécsi helyzetről. A tábornagy úgy vélte, az ostromállapot nem akadályozza a szabad véleménynyilvánítást, sőt a korábbi anarchia után előkészíti a rendezett jogállapot kialakítását. Ehhez pedig szükséges a különböző álláspontok nyugodt és szabad közzététele – a sajtóban is. Sajtóvétségek esetén a kormányzat intézkedései biztosítják a bíraskodást, és a kormányzat másképp is megoldhatja saját érdekeinek képviseletét, ehhez nincs szüksége a napisajtóra.²

Welden tájékoztatta a belügyminisztert az Olmützből javasolt intézkedések bécsi bevezetéséről, mivel egyetértett a Stadion által kidolgozott elvekkel, nem esett nehezére azok betartása, illetve a kijelölt lapok ellenőrző vizsgálata. A tábornagy korábban is utasította az egyes lapok szerkesztőségét, hogy a radikális hang helyett mérsékeltre váltsanak, és amennyiben szükséges volt, be is tiltott lapokat, esetenként csak ideiglenesen.³

Stadion belügyminiszter egyfelől azt szeretne elérni, hogy a szabad sajtó joga megmaradjon, de annak – a kormány és az udvar szempontjából hátrányos – kihasználása ne legyen hatással a közvélemény jobbik – vagyis kormány- és udvarpárti – felére. Hatásos megoldást egyedül az alkotmányos úton kibocsátott törvény jelenthetett, mivel – Stadion szerint – az elégedetlenséget a minisztertanács által 1848. május 18-án kiadott ideiglenes határozatok okozták. A belügyminiszter az új törvény megszületéséig szükségesnek látta, hogy néhány sürgős intézkedés bevezetésével legalább a legnagyobb kihágásokat megszüntessék, és biztosítsák a lehetőséget a hivataloknak, hogy alkalmazhassák a korábban meglévő, ideiglenes határozatokat.⁴

A sürgős intézkedések betiltották plakátok és röpiratok nyilvános kiragasztását, ezek osztogatását, kikiáltását és eladását nyilvános helyeken és az utcán, akárcsak az ezekkel való házalást. Kivételt csupán a színházi előadások, nyilvános szórakozási, valamint bérleti és vásárlási lehetőségek hirdetése képezett.⁵

² Welden Stadionnak, Bécs, 1848. dec. 12. ÖStA [Österreichisches Staatsarchiv], AVA [Allgemeines Verwaltungsarchiv], Inneres, MI [Ministerium des Innern], Präsidium, Akten, Teil I. (1848–1899), Kt. [Karton] 596, 1848:320.

³ Uo.

⁴ Stadion Weldennek, Bécs, 1848. dec. 20. Uo. 1848:362.

⁵ Uo.

A sajtószabadság kihirdetésével megszűnt cenzúra visszavezetése felé is tettek egy lépést, amikor előírták, hogy a politikai tartalmú újságok vagy ideiglenes írások kiadója és szerkesztője köteles minden lapból és füzetből még a terjesztés vagy kiküldés előtt egy példányt ellátni a szerkesztő saját kezű aláírásával, a kiadás napjával és órájával, és azt a hatóságoknak ellenőrzésre benyújtani. A hatóságnak ugyanakkor figyelemmel kellett lennie arra, hogy az ellenőrzés miatt ne történjék késedelem a terjesztésben. Ennek az előírásnak a megsértése a kiadó és a szerkesztő elleni, 100 forintig terjedő pénzbüntetést vont maga után.⁶

Mindez nemcsak Bécs városára vonatkozott, hanem minden koronatarományra, az utasítás betartatása azonban a helyi katonai és politikai viszonyoktól, a császári kormányzat hivatalának helyzetétől függött. A levéltári anyag alapján elsősorban nem az osztrák területeken jelentkeztek a problémák, néhány kivételtől eltekintve.⁷

1.2. Az 1849-es sajtótörvény

Az 1849. márciusi olnmützi alkotmány kibocsátásáig, illetve az azt néhány nappal követő sajtótörvény megjelenéséig a polgári és a katonai hatóságok lehetsége korlátozott volt a sajtó elleni fellépések terén. Az 1849. március 13-án kiadott császári pátens komoly változást hozott ilyen tekintetben. A pátens (*Preßgesetz/PreßG 1849*) az olnmützi alkotmány alapján garantálta az 1848-as sajtószabadságot, ugyanakkor fellépett a sajtó „helytelen használata” ellen. Pontjai nemcsak a nyomtatott kiadványokra voltak érvényesek, hanem azokra a szellemi és képzőművészeti termékekre is, amelyek kő-, fém- és falenyomatok használatával, pénzveréssel, mechanikai vagy vegyi eszközök útján készültek (*PreßG 1849 §3*).⁸

A lapindítást, újságkiadást szigorú feltételekhez kötötték, és újra bevezették a kötelező kauciót. Az 1848. decemberi rendeletről átvették a letétbe helyezési kötelezettséget, illetve a kolportázs tilalmát. A törvény követte az 1848. májusi elveket, de új esküdttbíróóságok kinevezéséről nem rendelkezett, így az 1848 májusától egy évig érvényes mandátumok hamarosan lejártak.⁹

A sajtótörvény az itáliai területeken és Magyarországon kívül a birodalom minden további részére érvényes volt, ugyanakkor a Prágában és Bécsben érvényben lévő ostromállapot korlátozta. Hatálya az 1852-es sajtórendelet megjelenésével megszűnt.

⁶ Uo.

⁷ A grazi *Volkszeitung*gal, illetve a *Grätzer Zeitung*gal kapcsolatban merültek fel problémák. Bach Stadionnak, Kremsier, 1849. jan. 9. Uo. Kt. 605. 1849:647. Schwarzenberg Stadionnak, Bécs, 1849. febr. 21. (fogalmazvány, alapja Windisch-Grätz 1849. február 13-i jelentése), ÖStA, HHStA, MÄ [Ministerium des Äußern], IB [Informationsbüro], PA [Politisches Archiv] XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 62 (1848XII–1849), MI (Gf. Stadion – Bach), 1849. fól. 17–18.

⁸ Sajtópátens, 1849. március 13. www.univie.ac.at/medienrechtsgeschichte/Pressgesetz1849.pdf (Utolsó megtekintés: 2015. április 19.)

⁹ OLECHOWSKI Thomas: Das Preßrecht in der Habsburgermonarchie. In Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 2. Teilbd. Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*. Wien, VÖAW, 2006. 1493–1533. Itt hivatkozott rész: 1502–1503.

1.3 A tartományok, ahol életbe lépett az 1849-es sajtótörvény

1.3.1 Cseh- és Morvaország

Prágában 1848 nyarán Windisch-Grätz hercegnek sikerült levernie a kiprovokált forradalmat, majd fokozatosan sor került a terület konszolidálására, ezzel párhuzamosan a sajtóügy rendezésére. A levéltári források alapján azonban ez nem ment egyik napról a másikra. A prágai napisajtó szemtelensége már 1849 februárjában foglalkoztatta a kormányzatot. Windisch-Grätz erőtlenségnek találta a kormányzósági elnökhelyettes, Johann Mecsery báró fellépését, ami a sajtó területén is megmutatkozott.¹⁰

A későbbiekben a cseh lapok feltehetőleg óvatosabbak lettek, legalábbis a sajtó valamifajta érdektelenségéről számol be egy prágai jelentés 1849 márciusában.¹¹ Az 1849-es sajtótörvény igen negatív hatást gyakorolt a cseh és a morva politikai sajtóra, minek következtében 1851-ben Prágában csupán két cseh nyelvű politikai újság jelent meg.¹²

Ezzel párhuzamosan ezen a területen is megmutatkozott a tendencia, hogy bizonyos lapok a kormányzathoz fordultak támogatásért, 1850 nyarán már biztosan történt ilyen kísérlet.¹³

1.3.2 Horvátország

Josip Jelačić bán 1849 novemberében intézkedett a sajtótörvény közzétételéről és az ahhoz kapcsolódó előírások teljesítéséről Horvát-Szlavónországban, azonban ez nem történt meg maradéktalanul. Ezen a területen nem volt érvényben ostromállapot, és nem is lehetett bevezetni, azonban korábban a bán diktatórikus hatalma lehetővé tette, hogy lapokat betiltson. Az alkotmányos átalakulás után ez megszűnt.¹⁴

A sajtóval kapcsolatos problémákon nem sikerült úrrá lenni, ahogyan azt Jelačić 1850 nyarán Bachnak címzett levele is mutatja. A bán jelentése szerint a zágrábi lapok továbbra sem tartják magukat ahhoz, hogy a valóságot mérsékelt hangnemben és okosan közvetítsék, hanem alaptalanul gyanúsítgatnak, elferdítik a tényeket, valótlanosságokat állítanak, ezáltal a közvéleményt a kormány és hivatalai ellen izgatják. A Horvátországban ideiglenesen életben lévő sajtó-

¹⁰ Schwarzenberg Stadionnak, Bécs, 1849. febr. 21. (fogalmazvány, alapja Windisch-Grätz 1849. február 13-i jelentése) ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Kor. mit inneren Behörden, Kt. 62 (1848XII–1849), MI (Gf. Stadion – Bach), 1849. fol. 17–18.

¹¹ Hummelauer Schwarzenbergnek, Prága, 1849. márc. 7. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I Kab. d. Min., Varia Generalia (1848–1850) Kt. 679, Korrespondenz mit dem Herrn Hofrath von Hummelauer in Prag, 1848 u. 1849. fol. 30–31.

¹² Martin SEKERA: Das tschechische Pressewesen. In RUMPLER – URBANITSCH i. m. (9. lj.) 1977–2036. Itt hivatkozott rész: 1986., 1990.

¹³ A *Volkszeitung* szerkesztői Bachnak, Brünn, 1850. jún. 6. ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (1847–1852), 28.6 Volkszeitung.

¹⁴ Jelačić Bachnak, Bécs, 1850. jún. 10. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 596, 1850:3261.

törvény tehát elégtelennek bizonyult, főként a végrehajtás során. A bán sürgette egy hatékony törvény megalkotását a tapasztalatok alapján, hogy az érintett hatóságok élhessenek a megfelelő rendelkezésekkel.¹⁵

1.3.3 *Galícia*

1849 januárjában Krakkóból is megérkeztek a hírek és a kérés, hogy a helyi sajtó támadásai ellen a szükséges intézkedéseket bevezethessék.¹⁶ Ez hamarosan meg is történt. Az 1849-es sajtótörvény a lengyel területen szinte „megfojtotta” a sajtót, az 1848-ban létrejött lapok eltűntek, szerkesztőiket, újságírókat internálták vagy politikailag ellehetetlenítették.¹⁷

1.4. A „rebellis tartományok”

Mivel a Habsburg-uralom alá tartozó Lombard–Velencei Királyságban 1849 tavaszáig, sőt Velencében nyárig sem fejeződött be a harc az osztrák hatalom ellen, ezeken a területeken késve érvényesülhettek a bécsi intézkedések. Magyarországon a szabadságharc 1849. augusztusi levereése, illetve Komárom október eleji átadása után kezdődhetett meg igazán az új rendszer kialakítása.

1.4.1. *Az itáliai területek*

A bécsi kormányzat számára különösen sok gondot okoztak az itáliai lapok, hiszen a szabad sajtó – a kormányzati restaurációt hátráltató – hatása az itáliai tartományokban is erőteljes volt. A témáról 1848 decemberében készült egy részletes jelentés a Radetzky tábornagy mellett Milánóban tartózkodó Franz Metzburg tollából. Eszerint a polgári társadalomra a legnagyobb veszélyt a szabaddá vált sajtó szégyentelen tevékenysége jelenti, amely a forradalmat támogató, vagyis a fennálló rendet és intézményeket aláásó csoport szolgálója lett. A jelentés megemlíti, hogy a Ticinón és Pón innen egyetlen olyan lap sincsen, amely a tényeket a maguk egyszerű valóságában közölné, és amelyet a „jó szelleműek” saját orgánumuknak tekinthetnének. A sajtó helytelen „használata” korábban Tessinre és Livornóra korlátozódott, az utóbbi időben azonban kiterjedt a teljes félszigetre.¹⁸

¹⁵ Uo.

¹⁶ Schwarzenberg Bachnak, Olmütz, 1849. jan. 1. ÖStA, HHSStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 1.

¹⁷ Harald BINDER: Das polnische Pressewesen. In RUMPLER – URBANITSCH i. m. (9. lj.) 2037–2090. Itt hivatkozott rész: 2047.

¹⁸ Metzburg Schwarzenbergnek, Milánó, 1848. dec. 8. ÖStA, HHSStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 62 (1848XII–1849), XXXX/62 Korresp. mit Grafen Radetzky und Metzburg, 1848–1849. fol. 7–24.

Az itáliai tartományok, illetve az itáliai államok sajtóját Bécsben folyamatosan figyelték. Ez nemcsak a sajtóellenőrzés szempontjából volt fontos, hanem az információszerzést is szolgálta. 1849 decemberében például a trieszti kormányzó táviratban hívta fel a bécsi kormányzat figyelmét a *Risorgimento* és a *Mailänder Zeitung* tudósításaira, amelyek a piemonti választási eredményekről szóltak.¹⁹

Az itáliai osztrák tartományok sajtóját erőteljesen befolyásolta a többi itáliai állam sajtója, amelyek ellen az osztrák kormányzat legfeljebb közvetett úton tudott beavatkozni. A lombard–velencei újságok tekintetében azonban a bécsi és a tartományi politikusoknak bőven volt mozgástere, hogy megfékezzék a szerkesztőségek káros tevékenységét.

Az aggasztó hangnem nemcsak a bécsi kormányzattal kapcsolatos esetleges válótlanságok publikálását jelentette, hanem például a kommunizmus eszméjének megjelenését is a lapok hasábjain. Fontos volt a szigorú felügyelet, nehogy külföldön úgy gondolják, a bécsi kormány helyesli ezeket a tendenciákat.²⁰

A milánói sajtó szabályozására különösen oda kellett figyelni. 1850 utolsó hónapjaiban Schwarzenberg hívta fel Bach figyelmét a lombard–velencei lapok féktelen hangvételére, illetve arra, hogy mindez milyen hatást vált ki a Béccsel szövetséges itáliai államokban. A nápolyi és a toszkán kormányzat ugyanis tudni kívánta, hogy a bécsi vezetők osztják-e azokat a nézeteket, amelyeket ezek a lapok közölnek. Ráadásul ezek a lapok olyan területen jelentek meg, amelyeken továbbra is érvényben volt az ostromállapot, így még inkább kérdésessé vált, hogy hogyan tűrheti mindezt a bécsi kormányzat, hacsak nem ért egyet a megjelent írásokkal.²¹

1.4.2. Magyarország és Erdély

A magyarországi és erdélyi helyzet speciális volt, hiszen ezeken a területeken 1849 nyaráig folytak a harcok, a területek a hadi eseményeknek megfelelően hol a császári, hol a magyar kormányzat kezében voltak, vagyis az igazgatás ideiglenes jelleggel és korlátozottan működött, így a sajtóügy rendbetétele is elhúzódott. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az olmtüzi, majd bécsi kormány nem foglalkozott a magyar sajtó tevékenységével, bár a magyarországi sajtó helyzetét, a számos magyar nyelvű lap tartalmát az osztrák kormány nehezebben tudta felmérni.²²

¹⁹ A trieszti kormányzó távirata, beérkezett 1849. dec. 14-én. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I Kab. d. Min., Varia Generalia (1848–1850) Kt. 679. Telegraphische Depeschen, Tagesberichte und andere Papiere minderere Bedeutung, 1849. fol. 6. – Köszönöm Fazekas Istvánnak, hogy felhívta a figyelmemet a doboz tartalmára.

²⁰ Felix Schwarzenberg Karl Schwarzenbergnek, Bécs, 1850. márc. 23. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), Fürst Carl Schwarzenberg, Civil- und Militär-Gouverneur in Mailand, 1850. s. n.

²¹ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. okt. 21. Uo. MI (Bach), 1850. fol. 156–157.

²² Ezért különösen értékesek lehetnek Rohonczy Ignác cs. k. biztos jelentései, amelyeket a magyar felkelés idején Bécsbe küldött, ráadásul a jelentések mellé egyes újságok példányait is csatolva. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I Kab. d. Min., Varia Generalia (1848–1850) Kt. 679. Berichte des k. k. Kommissärs Ignatz von Rohonczy aus der Zeit des ungarischen Insurrectionskrieges, 1849. s. n., s. fol.

Windisch-Grätz 1848 végi, 1849 eleji magyarországi előrenyomulásával egyidejűleg az elfoglalt területeken megkezdődött a német nyelvű sajtó újjászervezése, amelyet sürgős feladatként fogtak fel. Ennek első állomása volt 1848 decemberében a H. Joseph Tröschernek, a pozsonyi *Presburger Zeitung* leendő szerkesztőjének küldött előírás.²³

2. Az 1849-es sajtótörvény felülvizsgálata, az 1852-es sajtórendelet megszületése

Az 1849-es sajtópátens és gyakorlati megvalósítása a kezdetektől számos kérdést vetett fel, ezért nem sokkal a pátens megjelenése után elkezdődött a háttér munka annak módosításával, illetve egy új sajtórendelet kiadásával kapcsolatban. Utóbbira azért is szükség volt, mert az 1849-es pátens nem vonatkozott a birodalom itáliai területeire, illetve Magyarországra sem.

Az 1849-es pátens felülvizsgálata már 1850-ben elkezdődött, többek között felmerült, hogy meg kell szüntetni a nyomtatványokkal való házalást.²⁴ A házalás feltehetően komoly problémát jelentett, az ezzel kapcsolatos intézkedések kialakítása során elővették a *Polizeihofstelle* 1837-es, 1838-as és 1840-es rendeleteit, amelyekben arra is kitértek, hogy a belföldi és a külföldi könyvkereskedők a segédeiket kiküldik vidékre, hogy a kiadványaikat árusítsák, vagyis azokkal házalanak.²⁵

A különböző tartományok császári hivatalnokaitól érkező jelzéseket, illetve a birodalom stabilizálásának eredményeit figyelembe véve az új rendelet kidolgozása legkésőbb 1851-ben elkezdődött. A kérdés 1851 nyarán már biztosan foglalkoztatta a belügyminisztériumot, ekkor került sor a minisztertanács által jóváhagyott sajtórendelet és az ugyancsak felülvizsgált büntetőtörvény összeegyeztetésére. A két törvénytervezet közötti diszharmóniát – ami elsősorban a büntetések mértékét érintette – mindenképpen fel kellett oldani.²⁶

Az 1852-es sajtórendelet megszületését tehát hosszú és alapos munkálatok előzték meg, amelyeket Alexander Bach belügyminiszter irányított,²⁷ hiszen a sajtóügy a belügyminisztériumhoz tartozott. Az 1852-es év folyamán azonban ezen a téren is változás történt – Ferenc József akaratának, illetve Metternich herceg és Kübeck báró befolyásának köszönhetően –, lét-

²³ Schwarzenberg Wrbna grófnak, illetve Zichy Ferenc grófnak Pozsonyba, Olmütz, 1848. dec. 28. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 62 (1848XII–1849). s. n., s. fol.

²⁴ Bach Emmingernek, Bécs, 1851. jan. 16. (fogalmazvány); mellékelve: Emminger Bachnak, Bécs, 1850. okt. 12. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 596. (1848–1851), 1850:5559.

²⁵ Az 1848-ban megváltozott sajtóviszonyok miatt a probléma ismét felmerült. 1850-ben ezzel kapcsolatban úgy tájékoztatták a császári missziókat, illetve követségeket, hogy azoknak az utazó kereskedőknek, akiknek könyvkereskedői és házalói engedélyük van, ne kapjanak vízumot a birodalomba. Bach Schwarzenbergnek, Bécs, 1850. dec. 26. (fogalmazvány); mellékelve: átirat a külügyminisztériumnak, Bécs, 1850. nov. 30. Uo. 1850:6426 (3795).

²⁶ Bach Kraußnak, Bécs, dátum nélkül. (fogalmazvány), mögötte: Krauß Bachnak, Bécs, 1851. jún. 4. Uo. 1851:3062.

²⁷ A sajtóügyek terén nagy segítséget jelentett Bach számára Eduard von Lackenbacher, aki már Stadion idején is a belügyminisztériumban dolgozott, és több, a sajtóval kapcsolatos dokumentumot készített. L. pl. Stadion Weldennek, Bécs, 1848. dec. 20. Uo. 1848:362.

rejött a Legfelső Rendőrhatóság Johann Kempen vezetésével, és az új „minisztérium” hatáskörébe került a sajtó is. Ennek megfelelően az új sajtórendelet véglegesítésében már Kempen báró is részt vett.

A sajtórendelet 1852 tavaszára készült el, Ferenc József május 12-én vezette rá megjegyzéseit a javaslatra, ezek nagy része arra vonatkozott, hogy a császár több helyen a belügyminisztérium szót Legfelső Rendőrhatóságra javította. Egyben kérte Bachot, hogy a sajtótörvény bevezetése során működjön együtt a hatóság vezetőjével, Kempen báróval.²⁸

Ferenc József végül május 27-i keltezéssel és szeptember 1-jei hatálybalépéssel írta alá a sajtópátentst. A rendeletek összehangolt kivetelezése több minisztérium közreműködésével történt. A külügyminisztérium a következő problémákban volt érintett: a külföldi sajtó elleni intézkedések, különösen a külföldi nyomtatványok tilalmának közzététele; a felügyelet támogatása a külföldi követek által; külföldiekhez tartozó nyomtatványok lefoglalásával kapcsolatos intézkedések. A kereskedelmi minisztérium közreműködésére a postahivatalok eligazításához volt szükség. A nyilvános pénztárak, valamint a nyomtatványok vámügyi kezelése és a tilalmak intézése révén kapcsolódott be a pénzügyminisztérium. A pénztárak azért váltak érintetté, mert ezek intézték az újságaukciók pénzügyeit. A pénzügyminisztérium feladatává tették a pénztárak megnevezését és azok megfelelő utasítását.²⁹

A zökkenőmentes együttműködés érdekében létrehoztak egy bizottságot, amelynek tagjai a minisztériumokat képviselték.³⁰ 1852 augusztusában el is készült az instrukció, amelyet a sajtórendelet végrehajtó hivataloknak és hatóságoknak küldtek.³¹ Ezzel párhuzamosan fogalmazódott meg a kérdés, hogy a sajtórendelet a birodalom minden részére érvényes-e, hiszen több területen – többek között Magyarországon is – még ekkor is ostromállapot volt érvényben. A választ Ferenc József augusztus 11-én, magyarországi körútja során adta meg, amikor az érintett minisztériumok, illetve a Legfelső Rendőrhatóság előterjesztésére rávezette, hogy a katonai határőrvidék kivételével minden koronatarományban bevezetik a sajtórendeletet.³²

²⁸ Bach Kempennek, Bécs, 1852. máj. 15., csatolva Ferenc József levele (Ferenc József Bachnak, Bécs, 1852. máj. 12.). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597. (1852–1853), 1852:3386.

²⁹ Bach Kraußnak, Kempennek, Baumgartennek, Buolnak, Bécs, dátum nélkül (fogalmazvány). Mellékelve Ferenc József utasítása Bachnak (Ferenc József Bachnak, Bécs, 1852. máj. 27.), illetve a pátens. Uo. Kt. 597. (1852–1853), 1852:3637. Bach Buolnak, Bécs, 1852. jún. 12. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 71 (1852), Minister des Innern, Dr. Bach, 1852:1977.

³⁰ Bach Baumgartennek, Bécs, 1852. júl. 14. Krauß Bachnak, Bécs, 1852. jún. 12., Kempen Bachnak, Bécs, 1852. jún. 13. Baumgarten Bachnak, Bécs, 1852. jún. 13. Buol Bachnak, Bécs, 1852. jún. 14., Baumgarten Bachnak, Bécs, 1852. júl. 15. Baumgarten Bachnak, Bécs, 1852. jún. 12. Végén körlevél a kijelölt hivatalnokoknak, Bécs, 1852. júl. 22. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597. (1852–1853), 1852:4008. Buol Bachnak, Bécs, 1852. jún. 14. (fogalmazvány) ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 71 (1852), Minister des Innern, Dr. Bach, 1852:2039.

³¹ Bach Kraußnak, az Udvari és Állami Nyomdának, Albrecht főhercegnek, Radetzkynek, Bécs, 1852. aug. 18. Mellékelve: Krauß Bachnak, Bécs, 1852. aug. 12. Bach Kraußnak, Bécs, 1852. aug. 12. A belügyminiszter, az igazságügyi miniszter és a Legfelső Rendőrhatóság főnökének a rendelete, amivel a sajtórendelet végrehajtása miatti instrukciót kibocsátják, Bécs, 1852. aug. 18. Az instrukció fogalmazványa, Bécs, 1852. aug. 9. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597. (1852–1853), 1852:5008.

³² A belügyminisztérium átirata Albrecht főhercegnek, illetve a belügy- és az igazságügyi-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság rendelete Coronininek, Karl Schwarzenbergnek, Goluchovskinak, Mecserynek,

2.1. Az 1852-es sajtórendelet

Az 1852 májusában kiadott új sajtórendelet leglényegesebb intézkedései közé tartozott, hogy utólagos cenzúrárt és a politikával foglalkozó lapok esetén kauciót írt elő. A cenzúra intézményének ismételt bevezetése a metternichi korszakot idézte fel, bár a Metternich által kialakított rendszerben az ellenőrzés előzetesen történt, és az azt végző cenzorok megfelelő tudással rendelkező hivatalnokok voltak.

Az utólagos cenzúra ezzel szemben azt jelentette, hogy a kész nyomtatványokat kellett benyújtani a rendőrségnek, amely ekkor döntötte el, hogy azok árusíthatók-e. Hírlapok esetében mindez a tervezett szétküldés előtt egy órával történt. Ez az eljárás felerősítette az öncenzúrárt, hiszen a kiadók és a szerkesztők el akarták kerülni az anyagi kárt, ami a bezúzással járt volna. Előfordult, hogy ennek érdekében rendőrségi hivatalnokokat próbáltak megnyerni maguknak, akikkel előzetesen ellenőriztették a lap tartalmát, illetve olyan cikkeket tartottak készletben, amelyek semleges hangvételűek voltak, és szükség esetén a problémás írást ezekre cserélték. A rendelet előre bebiztosította az újságok elleni fellépések költségeit, a lapindításkor fizetendő kaució – politikával foglalkozó lapok esetén 10 000 Ft – a lap elleni esetleges vizsgálatokat volt hivatott fedezni. Cenzúrárvetés esetén büntethető volt mind a szerkesztő, mind a nyomdász, sőt a terjesztő is, ami tovább fokozta a büntetés elkerülésére való törekvést.³³

Amennyiben valamelyik időszaki kiadvány vétett a cenzúra ellen, az első két alkalommal megintés volt a büntetés, harmadszorra három hónapra szóló felfüggesztés. A rendelet 22. paragrafusa szerint: „ha valamely időszaki nyomtatványban folytonosan a trón, a birodalom egysége és épsége, a vallás, az erkölcsiség vagy általában az álladalmi társaság alapja elleni vagy a közcsend és rend fönntartásával egybe nem férő irány követtetik”.³⁴ Ez a meghatározás tág teret nyitott a hatóságoknak a megintési rendszer alkalmazására.

A rendelet – akárcsak a korábbi – nemcsak a nyomtatott sajtóra vonatkozott, hanem „az elmének és képzőművészetnek” bármely sokszorosított formájára.³⁵

A végrehajtással a korábban már említett három vezető volt megbízva, azonban közülük is Kempennek volt a legnagyobb hatásköre, hiszen ő döntött a lapengedélyek kiadásáról és megvonásáról, lapok betiltásáról. Ugyanakkor a katonai hatóságok és a haditörvényszékek ezután nem intézkedtek sajtóügyben.³⁶

Ettmayernek et al. Bécs, 1852. aug. 18. Utána: a belügy- és az igazságügy-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatalóság főnökének előterjesztése, Bécs, 1852. aug. 5. Rajta Ferenc József elhatározása, Szent Márton, 1852. aug. 11. Uo. 1852:5027.

³³ KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Budapest, MÚOSZ – Bálint György Újságíró-iskola, 1994. 108.

³⁴ A megintési rendszert egyedül 1858-ban alkalmazták a *Pesti Napló*val szemben. KÓKAY – BUZINKAY – MURÁNYI i. m. (33. lj.) 109.

³⁵ KÓKAY – BUZINKAY – MURÁNYI i. m. (33. lj.) 108.

³⁶ ANGYAL Dávid: *A magyar hírlapirodalom 1849–1860*. In ANGYAL Dávid (szerk., bev., jegyz.): *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Budapest, Pesti Lloyd Társulat, 1925. 1–222. Itt hivatkozott rész: 85.

3. A központi sajtóirányítás kérdése

A sajtótörvény mellett szükség volt egy olyan hivatalra, amely más eszközökkel próbálta meg kézben tartani a sajtót. Ahogy a témában született javaslat érvelt: az elnyomás, a tilalom, a postai értékesítés megvonása stb. nem elegendő, a regresszív intézkedéseknek ráadásul nemzetgazdasági hátrányai is lehetnek, a postai nyereségek kiesésén kívül az érintett vállalkozások (újságok, nyomdák) tönkremenetele is reális veszélynek tűnt.³⁷

A rossz sajtó elleni védekezés tehát nem lehetett az államigazgatás egyedüli célja a sajtóügy terén. Olyan időszakban, amikor a sajtó közönsége a társadalom minden rétegét lefedi a legalsóbb csoportoktól a legfelsőbb rétegekig, és az olvasás a mindennapi szükségletek közé tartozik, amelyet az olcsó lapok könnyen kielégítenek, a kormányzat egyik feladata, hogy a számára fontos, a Habsburg Birodalom alapjait képező eszméknek teret biztosítson, és a társadalom minél szélesebb körei felé közvetítse – foglalta össze a javaslat.³⁸

A központi sajtóirányítás kiépítésének kérdése fokozatosan érlelődött, végül 1852 nyarán megkezdődött a központi sajtóirányítási iroda (*Preßleitungscomitée*) kialakítása annak érdekében, hogy az új hivatal ellenőrizze, irányítsa és befolyásolja a belföldi sajtót, és részben a bécsi kormányzat számára negatív külföldi lapok, röpiratok ellen is küzdjön.

A napisajtó befolyásolása különösen fontossá vált, és az erre fordítandó költségek – összehasonlítva a cél jelentőségével – csekélynek tűntek. Ezt bizonyítja a *Times* néhány hónappal korábban megjelent cikke, amely a londoni tőzsdén nagyobb veszteséget okozott az osztrák pénzügynek, mint a sajtótámogatásra szánt éves összeg.³⁹

Másfelől a kommunikáció a vasútnak és a táviratnak köszönhetően felgyorsult, a társadalmat többé nem lehetett kihagyni az információáramlásból, aminek nem csak negatív következményei lehettek. A sajtó eszközként szolgálhatott ahhoz, hogy a közvéleményt felkészítse az államigazgatás által tervezett lépésekre, és a lakosságot megnyerje a kormányzat intézkedéseinek, ezáltal pedig mentesítse a rossz befolyástól. A javaslat szerzője szerint nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy mennyire fontos lenne a kormányzatnak, hogy sajtóorgánumokat birtokoljon, amelyek korrekt hangvétellel gyors és megbízható híreket közölnek, egyúttal fellépnek a lényegtelen, valótlan és hazug cikkek ellen. Továbbá a kormánybarát lapok számára lehetővé kell tenni, hogy az ellenséges sajtónak formai, tartalmi és anyagi szempontból is konkurenciát jelentsenek.⁴⁰

A javaslat az addigi tapasztalatok összegzéséeként áttekintette a Felix Schwarzenberg miniszterelnök haláláig – 1852 áprilisáig – érvényben lévő rendszert, amelyben a sajtóra szánt összegek nagy részét a belügyminisztérium biztosította, csupán egy csekély részét fedezték a külügyminisztérium költségvetéséből.⁴¹

³⁷ A sajtóirodáról szóló javaslatot feltehetően a belügyminisztérium dolgozta ki, mivel annak fogalmazványa Alexander Bach belügyminiszter hagyatékában maradt fenn. *Organisierung der Presse, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.*

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Ez utóbbi rész főként a frankfurti és a lipcei követek munkáját támogatta, akik megpróbáltak minél erőteljesebb befolyást gyakorolni egyes német orgánumokra. Uo.

A két minisztérium precíz együttműködésének és azoknak az összejöveteleknek köszönhetően, amelyek a bel- és külpolitika sajtóban betartandó irányáról szóltak, sikerült eredményeket elérni. Az állandó szervezet kialakítása azonban az egyéb ügyek tömege miatt nem fejeződött be, a javaslat ezért arra tett kísérletet, hogy vázolja egy olyan központi hivatal tervét, amely kül- és belföldön egyaránt működne; egyúttal felmérje a szellemi és anyagi eszközöket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a hivatal el tudja látni a kijelölt feladatot.⁴²

3.1. A belföldi sajtó irányítása

A javaslat részletesen bemutatta a belföldi sajtó központi irányítása érdekében teendő lépéseket. Elsőként kijelölte azokat a hatóságokat, hivatalokat, amelyek ráláttak a sajtóügyre, és rendelkeztek a szükséges eszközökkel, illetve forrásokkal, amelyekből publicisztikára is jutna. A külügy- és a belügyminisztériumon kívül ebbe a körbe tartozott a Legfelső Rendőrhatóság is, tehát ez a három hatóság volt hivatott a sajtó irányítására. Ennek megfelelően a sajtót irányító bizottságot az érintett főhivatalok által kinevezett három hivatalnok közreműködésével kívánták létrehozni, akik folyamatos kapcsolatban maradtak volna vezetőikkel. Feladatkörként a következőket jelölték ki számukra: 1. összegyűjtik a közleményeket és a tájékoztatásokat, amelyek hivatali rezortjukhoz tartoznak, majd ezeket a bizottságban megtárgyalják; 2. ezután a bizottság önállóan vagy a felsőbb elhatározás alapján kiadja a megfelelő megbízásokat és utasításokat a rendelkezésére álló alkalmazotknak és szerkesztőségeknek. A többi minisztérium közleményével ugyancsak a bizottsághoz fordulhatott volna.⁴³ Tehát a sajtóiroda juttatta volna el a válogatott híreket a kormányzati szervektől a sajtónak, és ezáltal a közvéleménynek.

A feladat teljesítéséhez a bizottság tagjainak tisztában kellett lenniük a zsurnalisztika területén bekövetkezett változásokkal, az aktuális tendenciákkal, és képesnek kellett lenniük arra, hogy a jelentősnek ítélt orgánumokat megnyerjék a kormányzat céljainak. Ennek következtében gyakran olyan döntéseket kellett volna meghozniuk, amelyek támogatások kiosztására és megvonására, sajtóvállalkozások létrehozására és megszüntetésére vonatkoztak.⁴⁴

A bizottság gyakorlati működésével kapcsolatban a javaslat úgy vélekedett, hogy amennyiben lehetséges, a tagoknak minden nap, de legalább hetente háromszor össze kell ülniük, hogy ne torlódjanak fel az ügyek. Az irodának a fontosabb kül- és belföldi újságokat is figyelnie kellett, ezek átnézését hivatali alkalmazásban álló, illetve időszakosan alkalmazott személyekkel tervezték biztosítani.⁴⁵ Végül pedig találni kellett egy jól megközelíthető helyiséget, ahol a megjelölt órákban a bizottság valamelyik tagja mindig jelen volt.⁴⁶

A következőkben a javaslat azokkal a személyekkel foglalkozott, akik korábban is a sajtóügy területén dolgoztak, és az új sajtóiroda számára is alkalmasnak tűntek. A kormányzat által támogatott lapok felhasználását és a külföldi lapok ellátását levelezőkkel addig a belügyminisz-

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Az újságokon kívül a politikai broszúrákat és jelentősebb publikációkat is figyelemmel kellett kísérni.

⁴⁶ Uo.

térium *Bureau de l'esprit public*-ja intézte, az itt bevált emberekre (Bernhard Meyer, Carl Weil, L. Weiss, Kecskeméthy Aurél) a továbbiakban a sajtóirodának is szüksége lehetett.⁴⁷ Bach láthatóan igyekezett a számára legmegfelelőbb módon kialakítani az új sajtóirodát, nyilvánvalóan ezért is ajánlotta a saját, jól bevált embereit.

3.1.1. A kormányzat által támogatott lapok

A sajtófigyelésen és a kormányzati tájékoztatáson túl a megszervezendő iroda feladata lett volna a korábban már bevált lapok anyagi támogatása. A felmerülő költségekkel kapcsolatban a javaslat tartalmazott egy áttekintést, valamint táblázatok is készültek az állami és tartományi lapokról, amelyek szubvenciót kaptak a bécsi kormánytól 1849-ben, 1850-ben és 1851-ben.⁴⁸

A nagyobb bécsi lapok közül a *Lloyd*, illetve a *Presse* kapott támogatást, és állt ennek megfelelően a kormányzat rendelkezésére. Itáliai területeken pedig ehhez hasonlóan a *Corriere Italiano*. Ugyancsak szubvenciót élvezett a *Volkszeitung* (L. 1. táblázat).⁴⁹

1. táblázat:

Lap	Állami támogatás
<i>Lloyd, Die Presse</i>	évente 40 000 Ft (1853-tól a fele lesz)
<i>Corriere Italiano</i>	évente 13 200 Ft
<i>Oesterreichische Volkszeitung</i>	évente 8800 Ft (beleértve a szerkesztő nyugdíját is)
<i>Oesterreichische Correspondenz</i>	évente 4280–4500 forint között

Az országos lapok esetében a javaslat az állami támogatás mellett is nyereséggel számolt, ezen a téren az eddigiek mellett egy magyar és egy lengyel néplap létrehozása látszott szükségesnek.⁵⁰

Az újságok mellett az új hivatalnak biztosítania kellett olyan irodalmi vállalkozások ösztönzését és támogatását is, amelyek a társadalom mélyebb rétegeiig is elérnek, mint pl. a népi kalendáriumok és az időről időre megjelenő, felvilágosító írások. Korábban ezt a szerepet töltötte be a magyar és az osztrák népi kalendárium, a népnevelést elősegítő nyomtatványok terjesztésére létrehozott egyesület, illetve Kecskeméthy Aurél egyes brosrúái.⁵¹

A belföldi lapok irányának megszabásában az 1849-ben alapított, magánkézben lévő, de a bécsi kormányzat szócsövének számító *Oesterreichische Correspondenz*nek volt a legnagyobb

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ L. ehhez: Legalázatosabb előterjesztés, Bécs, 1852. jún. 14. ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.11 Regelung der Einflußnahme der Regierung auf die Presse.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

szerpe. A *Correspondenz* az egyik legalkalmasabb eszköznek bizonyult a sajtó befolyásolására, hiszen cikkeit bel- és külföldön egyaránt nagy figyelemmel kísérték és használták, olyannyira, hogy egy-egy írás – az utányomásoktól eltekintve – közvetlenül kb. 80 ezer lenyomatban jelent meg a különböző lapokban. Ennek alapján használták a minisztériumok a lapot félhivatalos közlések nyilvánosságra hozására, különösen jelentős politikai, alkotmányos és szervezeti kérdésekben. A lap tehát már bejáratódott, ráadásul a ráfordított költségek a hasznosuláshoz viszonyítva jelentéktelenek voltak, ezért értelemszerűen úgy tervezték, hogy a megalakuló sajtóbizottság számára is hasznos lehetett.⁵²

A bemutatott javaslat részletesen áttekintette a sajtóirányítással kapcsolatos tapasztalatokat, kérdéseket és megoldási lehetőségeket. A hosszas előkészítés után a bizottság végül 1852 októberében alakult meg.⁵³

3.1.2. A kormányzat hivatalos sajtója

A sajtó befolyásolásának egyik módja az újságok támogatása volt, ami jelenthette, hogy a kormány folyamatosan – több példányra is – előfizetett, vagy pedig hozzájárult a szerkesztők, újságírók honoráriumához.

A támogatott lapok ugyanakkor nem helyettesítették a hivatalos kormánylapokat, amelyekre minden koronatarományban szükség volt. Bécsben a *Wiener Zeitung*⁵⁴ maradt a kormányzat hivatalos lapja,⁵⁵ a törvények és rendelkezések közzétételére pedig megszületett a *Reichsgesetzblatt*, amely először Ferenc József 1848. december 2-i trónra lépését közölte.⁵⁶

A *Wiener Zeitung* hivatalos része teljes mértékben a kormánynak volt fenntartva, ezen túl azonban azt is biztosítani kellett, hogy a lap nem hivatalos részeibe ne kerüljenek a kormányzat szándékaival ellentétes értelmű írások.⁵⁷ Erre jó megoldás kínálkozott: szoros kapcsolatot kellett kiépíteni a lap és a minisztériumok között. 1850 nyarán a külügy- és a belügyminisztériumban is kijelöltek egy hivatalnokot, akiknek ellenőrizniük kellett a lapba kerülő cikkeket, anél-

⁵² A javaslatban itt ismét egy kihúzott rész következik, miszerint a szerkesztő tervei között szerepel, hogy a támogatást nullára csökkentse. Uo.

⁵³ A magyar lapok közül egyedül a Budapesti Hírlapot érintette mint hivatalosnak induló lapot, a többi újság a rendőrség felügyelete alá tartozott. KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI i. m. (33. lj.) 109.

⁵⁴ A lap teljes címe: *Oesterreichisch-Kaiserliche Wiener Zeitung*.

⁵⁵ Az Österreichische Nationalbibliothek ANNO (*Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften*) nevű oldalán megtalálhatóak a *Wiener Zeitung* számai 1703-tól. anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz (Utolsó megtekintés: 2015. április 22.)

⁵⁶ Az Österreichische Nationalbibliothek ALEX (*Historische Rechts- und Gesetztexte*) nevű oldalán megtalálhatóak a *Reichsgesetzblatt* (teljes címe: *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich*, 1853-tól: *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*) számai. Az 1848. december 2-i szám linkje: alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1849&page=123&size=45 (Utolsó megtekintés: 2015. április 22.)

⁵⁷ A külügyminisztérium (Schwarzenberg) átírata a belügyminisztériumnak (Stadionnak), Bécs, 1849. jan. 3. (fogalmazvány), mellékelve: Stadion Schwarzenbergnek, Bécs, 1848. dec. 26. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korrespondenz mit inneren Behörden, Kt. 62. (1848XII–1849) fol. 2–7.

kül, hogy lassították volna a szerkesztőségi munkát. Ezen kívül a minisztériumok maguk is ellátták írásokkal a lap egyes rovatait.⁵⁸ Természetesen a tervezett sajtóiroda ezt a feladatot is átvette volna – kiterjesztve az összes minisztériumra és főhatóságra.

Az irodáról szóló javaslatához csatoltak egy költségvetési áttekintést egy nagy politikai lap létrehozására – a *Lloyd* formai és tartalmi kivitelezéséhez igazítva.⁵⁹ A kormányzat tehát szeretne volna bővíteni a rendelkezésére álló politikai lapok palettáját, azonban erre – feltehetőleg anyagi okokból és megbízható szakemberek hiányában – nem került sor.

Magyarországon is történt kísérlet hivatalos lap létrehozására, azonban ez többszöri próbálkozás után sem járt sikerrel. Alexander Bach már 1850 novemberében tervezett egy szigorúan hivatalos magyar lapot. A *Magyar Hírlap*, illetve a *Pesti Napló* átalakítása hivatalos lappá sikertelenül járt, a belügyminisztérium 1852-ben erre tett újabb kísérletet Pest-Budán. Erről a törekvésről Kecskeméthy Aurél is tudomást szerzett, és memorandumot készített a *Wiener Zeitung*hoz hasonló, magyar nyelvű újság tervezetéről, majd később szerkesztőnek is ajánlkozott a laphoz. A félhivatalosnak számító *Magyar Hírlap*ot végül 1853. január 1-jétől váltotta fel a *Budapesti Hírlap* a Landerer és Heckenast kiadó tulajdonában, Szilágyi Ferenc szerkesztésében.⁶⁰

A *Budapesti Hírlap* külsőségeiben is hasonlított a *Wiener Zeitung*ra, címlapján ugyanolyan formában jelent meg a kétfejű sas, mint a bécsi lapon. Angyal Dávid szerint ez arra utalt, hogy az újság „nem az önálló Magyarország, hanem a birodalmi koronatarománynak hivatalos lapja”.⁶¹

1853-ban Szilágyi jól teljesített szerkesztőként, legalábbis Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója elismerte teljesítményét az év végén. A problémát az elkövetkező években a konkurens *Pesti Napló*, majd az 1854-ben megindult *Pester Lloyd* népszerűsége jelentette.⁶²

4. Kísérlet a birodalmon kívüli sajtó irányítására

A sajtóirányítással részletesen foglalkozó bécsi javaslat kitért arra is, hogy Ausztria nem egy sziget, ezért fontos az érintkezési pontok, a szellemi áramlás, a kereskedelmi forgalom biztosítása a többi közép-európai ország és a birodalom között. A felvetés háttérében felsejlik, hogy 1849 után a bécsi kormányzat elsődleges külpolitikai célja a nagy német egység megvalósítása volt a Habsburg-dinasztia vezetésével. Ehhez mindenképpen szükség volt megfelelő propagandára a német területeken. A bécsi kormánynak, illetve a külügyminisztériumnak voltak konzulátusai, főként a szövetséges dél-német államokban, a legjelentősebb központok közé tartozott Frank-

⁵⁸ Schwarzenberg néhány esti levelében utalt is arra, hogy aznap milyen híreket küldött a *Wiener Zeitung* szerkesztőségének hivatalos közlés céljából. Bach(?) Schwarzenbergnek, 1850. júl. 5. ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 10. Briefe: SA-SP, Schwarzenberg, Fürst Felix. fol. 95.

⁵⁹ *Organisierung der Presse*, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 *Organisierung*.

⁶⁰ ANGYAL i. m. (36. lj.) 87–89.

⁶¹ Uo. 158.

⁶² Uo. 160., 163.

furt, Lipcse és Drezda. Azonban a bécsi kormányzat kísérlete az osztrákbarát sajtó kialakítására nem csak ezekre a területekre korlátozódott.⁶³

A bécsi propaganda birodalmon kívüli érvényesítése mellett nem lehetett elhanyagolni az Ausztrián kívüli sajtó Ausztriára gyakorolt hatását sem. E tekintetben a porosz törekvések voltak a legszembetűnőbbek, az Ausztria elleni fellépésben a poroszbarát lapok élen jártak. Ráadásul a Habsburg Birodalmon kívül megjelenő, német nyelvű újságok elterjedését jelentősen megkönnyítette a lapok olcsósága. Az ilyen akciók ellen csak ugyanazzal a fegyverrel, vagyis a sajtó által lehetett eredményesen felvenni a küzdelmet, ahogyan arra Friedrich Thun gróf, német szövetségi követ is utalt 1851. július 8-i jelentésében.⁶⁴

A birodalmon kívüli sajtóügyek terén az eszközök – a belföldi sajtóirányítás fegyvertárához hasonlóan – sokfélék lehettek. A külföldi lapok pénzbeli támogatása (szubvenció, előfizetés) bevett gyakorlat volt (L. 2. táblázat)⁶⁵ annak érdekében, hogy megnyerjék a lapokat az osztrákbarát iránynak. A saját emberek szerkesztői pozícióba helyezésén túl pedig új lapok alapítása vagy már meglévők átvétele is jó megoldásnak tűnhetett. 1849–1850 folyamán többször felmerült egy olyan újság ötlete, amely a bécsi érdekeket képviselte volna.⁶⁶

2. táblázat:

Lap	Állami támogatás Ausztriától
<i>Deutsches Volksblatt</i>	évente 4100 Ft
<i>Freimüthige Sachsenzeitung</i>	évente kb. 2000 Ft
<i>Norddeutsche Portfolio</i>	évente kb. 1000 Ft (előfizetés 10 példányra)
<i>Rhein- und Moselzeitung, Journal de Francfort</i>	évente 300 Ft (előfizetés 10-10 példányra)

4.1 A külföldi sajtóirodák

A tervezett bécsi sajtóiroda feladatai között szerepelt, hogy folyamatosan kapcsolatot tartson külföldi, többek között a frankfurti és lipcsei irodákkal, ami alatt elsősorban a közlemények kicserélését értették.⁶⁷ Ezek az irodák már 1852 előtt is működtek a külügyminisztérium égisze

⁶³ A német szövetségi politika mellett kiemelten fontosak voltak az osztrák gazdasági szempontok is, ezen belül az osztrák érdekek érvényesítése a német vám- és kereskedelmi egység kialakításában és fejlesztésében. *Organisierung der Presse*, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

⁶⁴ A jelentésről bővebben I. Schwarzenberg átirata Bachnak, Bécs, 1852. jan. 29. Mellékelve: kivonat Thun 51-es számú jelentéséből, Frankfurt, 1851. júl. 8. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851), 1852:738.

⁶⁵ *Organisierung der Presse*, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

⁶⁶ F. J. Buß javaslat, Freiburg, 1850. jan. ?. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I Kab. d. Min., *Varia Generalia* (1848–1850) Kt. 679. *Varia Generalia* 1850, Diverses, fol. 269–270.

⁶⁷ *Organisierung der Presse*, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

alatt, ahonnan jelentéseik eljutottak a belügyminisztériumhoz, és egyes kérdésekben egyeztetésre is sor került Schwarzenberg és Bach között. A központi sajtóiroda felállítása nem érintette a német területeken működő szervezetet, sőt a kormányzat a külföldi sajtóirodák továbbfejlesztését tervezte. Ehhez jó kiindulópontként szolgáltak a frankfurti szövetségi követ, Thun gróf jelentései, amelyek az addigi tapasztalatokat és a továbblépés lehetőségét is tartalmazták.

4.1.1. Frankfurt

Frankfurt nyilvánvalóan az egyik legfontosabb helyszín volt, ahol az osztrák propagandának mindenképpen érvényesülnie kellett, hiszen itt ülésezett a Német Szövetség gyűlése, amely egyben a porosz–osztrák versengés színtere is volt. A Frankfurtban tevékenykedő porosz politikusok között már ekkor feltűnt Otto von Bismarck, és természetesen a bécsi vezetés is elküldte a maga embereit a szövetségi gyűlésre annak érdekében, hogy a készülő törvényjavaslatok minél inkább megfeleljenek az osztrák elgondolásoknak.

A gyűlésre küldött képviselőkön kívül azonban külön küldöttség is működött Frankfurtban és Stuttgartban is a bécsi kormányzat szolgálatában. Az innen érkező jelentések nemcsak információkkal látták el a bécsi kormányt, hanem egyben arra is felhasználhatóak voltak, hogy kivonatossan megjelenjenek a birodalmi lapokban, és így a lakosság a kormányzat szűrőjén keresztül értesüljön a hírekről.⁶⁸

Mindez 1849 elején különösen nagy jelentőséggel bírt, hiszen a Schwarzenberg-kormány és az udvar számára elengedhetetlen volt, hogy az 1848-as forradalmi események után, illetve a még zajló fegyveres küzdelmekkel párhuzamosan meg tudja nyugtatni a lakosságot, és minél előbb stabilizálni tudja a birodalmat.

A későbbiekben, a birodalom és a kormányzat helyzetének konszolidálása után Bécs már más perspektívában tekinthetett a német területek sajtójára. 1851 közepétől a frankfurti követ elkezdte körvonalazni azt a tervet, amely arról szólt, hogy milyen módon tud az osztrák vezetés Frankfurtból nagyobb hatást gyakorolni a német sajtóra. Meglátásait Thun pontokba szedve küldte meg Schwarzenbergnek:⁶⁹

1. a már meglévő baráti lapok további támogatása, felemelése és megerősítése;
2. a sajtóhelyzet általános javítása;
3. olyan cikkek közzététele, amelyek a válság idején is alkalmasak a nagyobb közönség meggyőzésére, az események megvilágítására, a hazugságokkal és torzításokkal való szembeszállásra, egyttal az ellenséges sajtóorgánumok gyengítésére.

⁶⁸ Schwarzenberg Stadionnak, Bécs, 1849. márc. 13. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 6 (1848XII–1849), MI (Gf. Stadion – Bach), 1849. fol. 19–20.; Stadion Schwarzenbergnek, Bécs, 1849. márc. 20. Uo. fol. 23–24.

⁶⁹ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1852. jan. 29. A dokumentum melléklete: kivonat Thun 51-es számú jelentéséből (Frankfurt, 1851. júl. 8.). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851), 1852:738.

A pontok részletezése során az is kiderül, hogy milyen lapokat sikerült korábban megnyerni az osztrák érdekek képviselőit: *Deutsche Volkshalle* (Köln), *Mainzer Journal*, *Kassler Zeitung*. Thun a három lap támogatására költötte az e célra rendelkezésére álló összeget, mivel ezek még akkor is a nagynémet egység elvét képviselték, amikor szinte a német sajtó egésze a gothai és az uniópárt kezében volt. Ráadásul ezek az újságok sikeresen gyökeret vertek, és remélhetőleg hosszú távon saját bevételeikből tudják majd fedezni költségeiket.⁷⁰

A második pont kapcsán Thun megjegyzi, hogy sokkal nehezebb feladat volt egyes lapokra befolyást gyakorolni annak érdekében, hogy javuljon a hangvételük. A gróf ilyen irányú tevékenységét természetesen csak Frankfurtba tudta korlátozni, ahol a *Frankfurter Journal* esetében úgy tapasztalta, hogy az egy tisztán üzleti vállalkozás meghatározott politikai irányvonal nélkül. Az újság kiadóinak legfőbb célja a minél nagyobb nyereség, és ennek érdekében nemcsak a városban terjesztik a lapot, hanem a környező kisállamokban (Nassau, Hessen, Baden, Württemberg) is. Éppen ezért Thun úgy vélte, hogy érdemes lenne megnyerni az újságot a bécsi vezetés céljainak, de eddig kísérletei meghiúsultak, mert hiányoznak az igazi meggyőződésből dolgozó újságírók. A gróf szerint a legtöbben csak a pénzért írnak, és így bármilyen ügy képviselőre megnyerhetőek.⁷¹

A követ mindezeket túl arról is részletesen beszámolt, milyen veszteségek érték a kiadások terén, amikor nem megfelelő egyéneknek adott honoráriumot, miközben azt az embert kereste, aki az ő „sajtóirodáját” vezethetné, vagyis akire sajtóügyekben hagyatkozhatna, mivel ő maga idegenül mozog ezen a területen.⁷²

A fentiekből következett, hogy bizonyos lényeges írásokat Thun nem tudott elhelyezni a sajtóban, ezért a leglényegesebbet brosúra formájában megjelenttette a rá bízott pénzüsszezből *Archiv für das öffentliche Recht des deutschen Bundes* címmel.⁷³

Összességében a gróf úgy vélte, hogy 1851 közepére a sajtó helyzete az előző évihez képest sokat javult, már nem találta szükségesnek az azonnali beavatkozást, mert úgy vélte, hogy a közönség amúgy is kevésbé foglalkozik a politikai sajtóval. Thun inkább a sajtórendszerben lévő hibákra kívánt koncentrálni:

- a) a sajtó azok fegyverévé vált, akik irányítják;
- b) a kormányok és a konzervatív csoportok ezen a téren hátrányba kerültek;
- c) az ellenfelek viszont túlsúlyba kerültek;
- d) megelőző és megtorló intézkedésekre egyaránt szükség van;
- e) az ellenfelek tapasztalataiból sokat lehet tanulni, azokat érdemes lenne hasznosítani.⁷⁴

A sajtó hatalom, és ezt a monarchikus-konzervatív oldalnak is be kell látnia, nem szabad elkövetniük azt a hibát, hogy nem próbálják meg minden eszközzel megszerezni ezt a hatalmat, vélte Thun. A követ arra is felhívta a figyelmet, hogy a porosz kormányzat helyesebben mérte fel a sajtó súlyát, és már évek óta figyelmet fordít arra, hogy kihasználja a benne rejlő lehetősé-

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

geket. Ugyanakkor a legrosszabb elemeket is beengedte erre a területre, ennek következtében az egész (német) sajtó az osztrák vezetés ellen fordult. A gróf szerint lassan megnyugodott a helyzet, ami alkalmat kínál arra, hogy a sajtót kiszakítsák az ellenség kezéből, egyúttal úgy irányítsák és alakítsák, hogy Bécs számára is hasznossá váljon. Thun jelezte, hogy ez a folyamat természetesen nem játszódik le egy év alatt, szükség van egy megalapozott tervre, amelynek mentén következetesen lehet előrelépni az ügyben.⁷⁵

A követ célként jelölte meg, hogy kiépüljön egy – egész Németországot átfogó – sajtóügyi rendszer, amelynek alapelveiben a kormányok megegyeznek, de egyébként a részleteket illetően maguk intézkednek. Az alapelveknek elsősorban a monarchizmust, a konzervativizmust, a valóságosságot és az erkölcsöt kellett képviselniük, így a nép a sajtóban egy olyan vezetőt találhatott, amely korábban félrevezette.⁷⁶

A legnagyobb problémát a terv megvalósításakor a megfelelő szerkesztők hiánya jelentette, akik meggyőződéssel képviselnék a fenti alapelveket, és rendelkeznek az ehhez szükséges képességekkel is. Jó példaként Thun az angol sajtót említette, ahol a vezető lapok szerkesztői posztját az ország legkiválóbb zszurnalisztái töltik be.⁷⁷

Ezzel a gondolattal Thun már egy új problémát körvonalazott: az újságírók és szerkesztők kinevelésének kérdését. A sajtó világában jártas, egyben a kormányzati elveket elismerő munkatársakra 1849 után nagy szükség volt, azonban ilyen személyek csak kis számban álltak rendelkezésre, akik viszont egy személyben nem láthatták el az összes, sajtóval kapcsolatos feladatot: a sajtóhelyzet felmérése a birodalomban és a birodalmon kívül, tervezetek készítése, törvény-előkészítés, a sajtó ellátása kormányzati hírekkel, személyes kapcsolatok kiépítése a szerkesztőségekkel, a kormányzatot ért sajtótámadások elleni fellépés, a sajtó felügyelete stb.

Pedig Thun gróf javaslata is azt szorgalmazta, hogy Bécs a német zszurnalisztika csomópontjaiba olyan személyeket helyezzen, akikre rábízta a sajtó teljes irányítását, és csak az irányadó gondolatokat osztja meg velük, majd folyamatosan tájékoztatja őket mindenről, ami a Habsburg Birodalomban történik vagy amire a kormányzat készül. Ezek a vezetők kapcsolatban állnának egymással, hatáskörük kiterjedne az osztrákbarát lapokra, illetve a kisebb jelentőségű újságírókra is. Befolyásukat folyamatosan növelnék, de a nem megfelelő személyekkel és lapokkal nem egyezkednének. Ausztriának Bécsen kívül Frankfurtban, Berlinben, Lipcsében és egy délnémet államban lenne szüksége ilyen irodára, és ezekből kiindulva lehetne kiépíteni a további kapcsolatokat. A végcél az lenne, hogy mindegyik német hatalom csatlakozzon a hálózathoz.⁷⁸

Thun a korábbi évek tapasztalata alapján úgy látta, hogy a kormányok közvetlen beavatkozása a sajtóügybe nem gyümölcsöző. A legnagyobb problémaként jelölte meg, hogy nincs együttműködés a kormányzat és a rendelkezésre álló erők között, például Frankfurtban nem tudják, hogy mit is kívánnak Bécsben, milyen értelemben kell egyik vagy másik kérdést tárgyalni, miközben az ellenséges táborban a legnagyobb fegyelem és szervezetség uralkodik.⁷⁹

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ A gróf szerint a népoktatás mellett a sajtó érhet el ezen a téren – hosszú távon – eredményeket. Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

Thun úgy gondolta, hogy amennyiben osztrák részről is sikerül kiépíteni egy hatékony hálózatot, és így folyamatosan hiteles információkkal ellátni a németországi sajtót, akkor előbb-utóbb visszaszorítható az a tendencia, hogy egyes lapok alaptalan hazugságokat jelentetnek meg. A frankfurti követ valamifajta megtisztulási folyamatban bízott, amelyet az osztrák érdekek érvényesítésével lehet előidézni, hiszen ezek hiteles bemutatásával és képviselésével leleplezhetik a valótlan állításokat. A hazugságokat közlő lapok ennek következtében kénytelenek lennének belátni, hogy saját létezésüket veszélyeztetik, amennyiben továbbra is egyoldalú híreket közölnek.⁸⁰

Ennek eléréséhez a követ Bécsből közvetlen értesítéseket kért, valamint a Béccsel szimpatizáló szerkesztőségek között szétosztható példányokat a megbízható lapokból (*Oesterreichische Correspondenz*, *Lloyd*, *Reichsgesetzblatt*, *Wiener Zeitung*), illetve jelezte, hogy érdemes lenne népszerűsíteni az osztrák lapokat a német területeken, például eljuttatni azokat a nagyobb városok olvasóegyleteibe, klubjaiba, egyéb társaságaiba. A gróf arra is utalt, hogy az osztrák lapok terjesztése nehézkes, nemcsak azért, mert a német olvasók bizalmatlanok azokkal szemben, hanem azért is, mert drágák.⁸¹

Thun tapasztalatait és érveit összefoglalva: ahhoz, hogy Ausztria érdekei hatékonyan érvényesüljenek a német sajtóban, egyfelől megfelelő emberekre volt szükség, másfelől pénzre. Utóbbi eddig is rendelkezésre állt, a gróf nem kívánt változtatni a bevett gyakorlaton, és továbbra is támogatni kívánta a bécsi irányvonalat képviselő lapokat. Ugyanakkor jelezte, hogy amennyiben nem kap maga mellé egy tapasztalt és a sajtó területén jártas embert, akkor semmit sem tud tenni a németországi sajtóügy előmozdítása érdekében.⁸²

1852 januárjában Thun konkrét lépéseket is javasolt a birodalmon kívüli sajtóirodák felépítésére vonatkozóan, miszerint az irodákban két hivatal jött volna létre: a rendőri (*Centralpolizeistelle*), valamint a biztonsági (*Centralsicherheitsbehörde*). A két hivatal azonban csak akkor lehetett hatékony, ha rendszeres összeköttetésben áll Béccsel.⁸³

Tehát visszakanyarodtunk a központi sajtóirányítás kérdéséhez, a bécsi sajtóiroda felállításához, amely nélkül a német irodák sem működhetek hatásosan, bár a frankfurti már a bécsi iroda felállítása előtt megkezdte munkáját.⁸⁴ Fentebb utaltunk rá, hogy a *Presfleitungscomitée*-ről szóló javaslat hosszan idézett Thun gróf jelentéséből, főként a következőkkel kapcsolatban:

- a) hozzáértő emberek kezében a sajtó komoly súllyal bír, amit a kormányzatok és a konzervatív csoportok ez idáig elhanyagoltak, viszont az ellenfelek időben felismerték ennek jelentőségét, és ki is használták, ki is használják saját terveik érdekében, amiből a bécsi kormányzatnak tanulnia kell;

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Thun 9-es számú jelentése (Frankfurt, 1852. jan. 22.). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851), 1852:738.

- b) a megelőző és az elnyomó intézkedések nem megfelelőek, inkább csak csillapító hatásuk van;
- c) a sajtó lebecsülése és az ellenséges lapok ellen egyedüli eszközként anyagi erő alkalmazása hibás gondolat, a monarchikus-konzervatív érdekeltségű csoportoknak minden eszközzel azon kell lenniük, hogy a sajtót a maguk oldalára állítsák.⁸⁵

4.1.2 Lipcse

Frankfurt mellett a bécsi kormányzat külön figyelmet fordított Lipcsére, mivel 1849-ben a város az osztrák menekültek egyik kedvelt célpontja volt, Otto Wigand helyi kiadója pedig Bécs szempontjából veszélyesnek tartott kiadványokat jelentetett meg, köztük a *Wiener Boten* című hetilapot.⁸⁶ Wigand szoros kapcsolatban állt a magyar felkelőkkel és az osztrák menekültekkel, és kiadóját ezen felforgató csoportok szolgálatába állította. *Neue Leipziger Zeitung* címmel egy új lapot is létrehozott, amely – a lipcsei konzulhelyettes, Joseph Sebastian Grüner⁸⁷ szerint – szinte csak hazugságokat közölt a magyarországi katonai helyzetről.⁸⁸

Az 1849 nyaráig kitaró magyar szabadságharc eseményei élénken foglalkoztatták a német közvéleményt, az újságcikkek mellett számos röplap jelent meg a témában. Az egyik például megpróbálta igazolni a magyarok által folytatott háború jogosságát, illetve Magyarországot a szabadság mentsváraként feltüntetni a rabszolgasággal szemben, ráadásul nem habozott a forradalomban a jelen- és az utókor számára is követendő, bátorító példát látni.⁸⁹

A Habsburg Birodalomban történő eseményekkel kapcsolatban az európai közvéleményt többek között az érdekelte, hogy mi történik a bécsi menekültekkel. 1849 novemberében ezzel a témával foglalkozott például a *Leuchtturm* című hetilap, illetve annak melléklete, a *Deutsche Reichs-Bremse*. A forradalmi küzdelmek mellett a német nyelvű lapok olvasói számára kiemelt jelentőséggel bírt a német egység kérdése, a melléklap címdalán egy illusztráció azt ábrázolta, ahogy az egyik partról Ausztria, a másíkról pedig Poroszország húzza a német flottát.⁹⁰

1849 végén Grüner elküldött Bécsbe egy német katalógust, amely tartalmazta az 1850-es évre elfizethető lapokat. Ebből kiderült, hogy Poroszország, Szászország és Bajorország, akár-

⁸⁵ A javaslat a porosz példa mellett kitér arra, hogy az orosz cári kormányzat is folyamatosan támogat jelentősebb külföldi lapokat, mint pl. a *Journal de Francfort* vagy egyik-másik nagyobb párizsi újság. Uo.

⁸⁶ Schwarzenberg Stadionnak, Bécs, 1849. febr. 6. Uo. Kt. 62 (1848XII–1849), MI (Gf. Stadion – Bach), 1849. fol. 8–9.

⁸⁷ Grüner jelentései és tevékenysége azért is érdekes, mert ezekről a külügyminisztérium rendszeresen tájékoztatta a belügyminisztériumot, és a két hivatal között folyamatos levelezés folyt a jelentésekben felmerülő problémákról. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. máj. 1. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Kor. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 65.

⁸⁸ Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. júl. 24. ÖStA, HHStA, MÄ, Actes de haute police, Kt. 4. Sachsen, Otto Wigand, fol. 1–2. Mellékelve az *Extrablatt zur Neuen Leipziger Zeitung* 1849. júl. 24-i száma.

⁸⁹ Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. aug. 23. Uo. fol. 113–115. Mellékelve a *Leipziger Tageblatt* 1849. aug. 23-i száma.

⁹⁰ Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. nov. 6. Uo. fol. 208–224. Az irathoz mellékelve a *Leuchtturm* c. hetilap 41. száma, illetve a *Deutsche Reichs-Bremse* c. melléklap 34. száma.

csak a többi német állam, túlsúlyban van Ausztriához képest a megjelenő lapok számát tekintve. Az okok kiderítéséhez Grüner az alábbi szempontok alapján javasolta felmérni a német sajtópiacot:

1. ország, város, ahol a lap megjelenik;
2. kiadó, szerkesztő/k;
3. példányszám és a terjesztés;
4. hatósági költségek mértéke;
5. a lapban megjelenő írások műfaja;
6. a lap felhasználható-e arra, hogy a külföldi közvéleményt a bécsi érdekeknek megfelelően befolyásolja (ez megállapítható a karaktere alapján, ami a címből is kiderül).⁹¹

Ugyancsak 1849 végén Grüner újabb jelentése azokat a radikális német lapokat vette sorra, amelyek még ekkor is léteztek.⁹² Az 1849-es év tehát a német sajtópiac feltérképezéséről szólt, 1850-ben Grüner a sajtófigyelés mellett már próbált lapokat és szerkesztőket megnyerni az osztrák érdekeknek. Schwarzenberg az ő jelentése alapján hívta fel Bach figyelmét azokra a lapokra, amelyek egyrészt olyan osztrákbarát hangú írásokat közölnének, amelyeket saját újságíróik készítenek; másrészt a Bécsből/Lipcseből küldött cikkeket is szívesen felvennék a lapba. A külügyminiszter ezt jó eszköznek találta arra, hogy a félrevezetett németországi közvéleményt felvilágosítsák.⁹³

Schwarzenberg következetesen és szigorúan törekedett Ausztria külpolitikáját a megfelelő megvilágításba helyezni a már megnyert sajtóorgánumokon keresztül, ugyanakkor hasonlóan fontosnak vélte, hogy a Habsburg Birodalom belpolitikájáról is alapos és hiteles tájékoztatást kapjon a német közönség, ezáltal egészségesebb szemlélet alakuljon ki erről a kérdésről, mint amilyen éppen akkor tapasztalható volt. A miniszterelnök elismerte, hogy a sajtó irányítása a belügyminisztérium ressortja, ezért csupán őszintén javasolta, hogy a belügyminiszter is használja ki a sajtóban rejlő lehetőségeket, értve ez alatt a lipcsei megbízott működését is. Schwarzenberg azzal érvelt, hogy Lipcse a német publicisztika központja, és Grüner jó közvetítő lehet az újságok szerkesztői felé.⁹⁴

Grüner aktivitását érzékelteti, hogy 1850 májusában már eggyel tovább is lépett a sajtóügyi befolyásolásában, és arra tett javaslatot, hogy vásárolják meg a *Leipziger Handelszeitung*ot, és a lap legyen az osztrák kereskedelempolitikai érdekek képviselője. Az újság felvásárlására később még visszatértek, azonban komoly lépést nem tettek, a lap 1850 nyarán megszűnt, és így többé nem volt lehetőség megvalósítani Grüner tervét.⁹⁵

⁹¹ Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. nov. 15. Uo. fol. 235–238. Az irathoz mellékelve a német újságok katalógusa 1850-re.

⁹² Grüner Schwarzenbergnek, Lipcse, 1849. dec. 12. Uo. 4. fol. 249–251.

⁹³ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. márc. 20. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 28–30.

⁹⁴ Uo. Grüner 1850. március 13-i jelentésére hivatkozva.

⁹⁵ Schwarzenberg 1850. július 13-án Bachnak küldött átiratában utal arra, hogy kétszer is küldött ezzel kapcsolatban tájékoztatást a belügyminiszternek, aki – ezek szerint – nem reagált azokra. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. máj. 21. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 69–70. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. jún. 30. Uo. fol. 75. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. júl. 13. Uo. fol. 100–101.

Thun javaslatához hasonlóan Grüner is azon a véleményen volt, hogy a bécsi kormányzatnak szüksége lenne egy minél szélesebb körű kapcsolati háló kiépítésére, amelyen keresztül érvenyesíteni tudnák az osztrák érdekeket a német államokban – Poroszországgal szemben. Ehhez lehetett jó eszköz a konzervatív szerkesztők egyesülete, amelyet Dr. Eckert alapított, akinek már voltak kapcsolatai a császári kormányzattal. Grüner felfigyelt az egyesületre, és javasolta, hogy építsenek ki közvetlen összeköttetést Dr. Eckerttel.⁹⁶

A nagyobb vállalkozások mellett Grüner folyamatosan biztosította a cikkek áramlását Bécs és a német államok között, 1850 júniusában például észak-német lapokban megjelent írásokat közvetített az osztrák újságok számára, júliusban konkrétan a *Friedenszeitung*nak küldött anyagot.⁹⁷ 1850 szeptemberében sürgős kéréssel fordult a külügyminisztériumhoz, hogy küldjenek neki vezércikkeket és érdekes feljegyzéseket, amelyek megjelenhetnek a német napisajtóban. Egyben ő is küldött cikkeket, amelyek az előző hónapban az ő irányítása alatt készültek.⁹⁸

1850 végén már körvonalazódni látszott némi eredmény a lipcsei iroda működésének köszönhetően, Schwarzenberg arról számolt be Bachnak – Grüner jelentésére hivatkozva –, hogy sikerült befolyást szerezni az augsburgi *Allgemeine Zeitung* és a frankfurti *Ober-Post-Amts-Zeitung* felett. A lipcsei küldött egyben mellékelte a német napilapokban megjelent, Ausztriának kedvező újságcikkeket,⁹⁹ majd decemberben az észak-német sajtóra kifejtett hatást összegezte. Schwarzenberg Bachnak küldött átiratában pozitívan nyilatkozott Grüner működéséről, amelyet előnyösnek talált, és úgy vélte, hogy a közvéleményre összességében kedvezően hatott, ráadásul mindez kevés pénzt emésztett fel.¹⁰⁰

Grüner valószínűleg Schwarzenberg embere volt, Bach nem avatkozott bele a tevékenységébe, nem igazán használta fel a lipcsei megbízottat a maga céljaira, és előfordult, hogy nem is reagált a Grünertől érkező kérésekre.¹⁰¹

A lipcsei iroda 1851-es tevékenységéről az eddig átnézett levéltári anyagban nem találtunk adatokat, azonban 1852-re vonatkozóan igen. Grüner folytatta munkáját az osztrákbarát német sajtó kialakításában és formálásában. Schwarzenberg 1852-es halála után, illetve a Legfelső Rendőrhatalóság megalakításával azonban változott jelentéseinek útja. Grüner továbbra is a külügyminisztériumnak küldte az anyagokat, Buol külügyminiszter viszont nem Bachkal, hanem Kempennel, a Legfelső Rendőrhatalóság vezetőjével osztotta meg a lipcsei jelentéseket.¹⁰²

⁹⁶ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. máj. 28. Uo. fol. 73–74.

⁹⁷ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. jún. 30. Uo. fol. 90.; Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. júl. 13. Uo. fol. 100–101.

⁹⁸ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. szept. 19. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 137–138.

⁹⁹ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. nov. 13. Uo. fol. 175–176.

¹⁰⁰ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. dec. 27. Uo. fol. 224.

¹⁰¹ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. okt. 2. Uo. fol. 143–144.

¹⁰² L. pl. Buol Kempennel, 1852. júl. 3. Uo. Kt. 71 (1852), Oberste Polizey-Behörde (Fml. Kempen), 1852. fol. 32.

Összegzés

Az 1849-cel kezdődő időszak politikusainak bonyolultabb helyzettel kellett szembenéznük, mint korábban Metternich kancellárnak, hiszen egyfelől a sajtó és a közvélemény komoly fejlődésen ment keresztül a 19. század első felében, másfelől 1848 liberalizmusa is mély nyomot hagyott maga után.

Áttekintve a bécsi kormányzat 1849 és 1852 közötti sajtóügyi intézkedéseit és terveit, láthatjuk, hogy az első és legfontosabb feladat ezen a téren az 1848-as sajtószabadság korlátozása és a cenzúra visszaállítása volt, ami azonban nem ment végbe néhány hónap alatt. A helyzetet bonyolította, hogy a birodalom tartományában különböző volt a katonai helyzet, a forradalmi megmozdulások egy részét már sikerült leverni, azonban például Magyarországon egészen 1849 őszéig elhúzódott a fegyveres konfliktus. Az 1848-ban bevezetett ostromállapot következtében pedig a polgári hivataloknak együtt kellett működniük a katonai hatóságokkal. Mindez megnehezítette az ügyek – így a sajtóügy – egységes kezelését, az intézkedések egyidejű bevezetését és végrehajtását.

A sajtó 1848 végén kezdődő átalakítása során a legjelentősebb probléma az 1848-as sajtószabadság élménye volt, amely a közvéleményre és a sajtó munkatársaira is komoly hatást gyakorolt. Ennek a folyamatnak a megállítása és visszafordítása volt az első feladat, amelyet a Habsburg Birodalom vezetésének meg kellett oldania. A kormánynak szüksége volt lojális és a sajtóhoz értő emberekre, hiszen valójában a sajtó terjeszkedését és terjedését nem lehetett megakadályozni, ezért inkább meg kellett próbálni minél nagyobb mértékben a kormányzat oldalára állítani. A gyors fellépésnek azonban gátat szabott a megbízható újságírók és szakemberek hiánya.

A másik fontos körülmény a pénzügyi lehetőségek alakulása volt, hiszen anyagi támogatás nélkül nehéz volt befolyásra szert tenni az egyre növekvő és erősödő sajtópiacra.

A megvizsgált dokumentumok alapján 1848/49 fordulóján és 1849-ben az olmtüzi/bécsi kormányra és a birodalom különböző pontjain található császári hivatalokra jellemző volt a kapkodás, a felmerülő problémák túltreagálása – a sajtóval kapcsolatban is. Mindez magyarázható a birodalom válságos helyzetével, ami érthetővé teszi, hogy a polgári és a katonai hatóságok minden eszközzel és azonnal próbáltak fellépni a forradalom szellemisége és az azt terjesztő sajtóorgánusok, illetve a sajtószabadság ellen. Az olmtüzi alkotmány és a pár nappal későbbi sajtópátens kiadásáig azonban nem volt törvényi alapja ennek a fellépésnek.

1849 és 1850 folyamán a bécsi kormánynak és az új császárnak, Ferenc Józsefnek meg kellett nyugtatnia az 1848-as megrázkódtatások után végül egyben maradt birodalmat, egyúttal stabilizálnia kellett saját helyzetét. A külpolitikai cél, a nagynémet egység elérése, illetve az ennek alárendelt belpolitika elfogadtatása érdekében Bécsnek javítania kellett bel- és külföldi „imázsán”, azonban a Bach-rendszer konszolidálása a koronartartományokban, illetve párhuzamosan a német államok megnyerése az osztrák érdekeknek nehéz feladatot jelentett az osztrák politikai vezetők számára. Ahhoz, hogy a megfelelő üzenetek eljussanak a külföldi és a belföldi közvéleményhez, elengedhetetlen volt a sajtóban rejlő lehetőségek kiaknázása, a sajtó – lehetőség szerinti – szabályozása, ellenőrzése és irányítása.

1851–1852 folyamán¹⁰³ ezen a téren a tapasztalatok elemzése, a tanulságok levonása következett, és ekkor születtek azok az átfogó tervezetek, hosszú távú megoldási javaslatok, amelyeknek megvalósítására az elkövetkező időszakban tettek kísérletet.

A központi sajtóiroda kialakítása is ekkor, 1852 elején merült fel. A korábbi időszakot a sajtóügy terén a megosztottság jellemezte, a kérdésben a kül- és a belügyminisztérium játszott döntő szerepet. Schwarzenberg és Bach együtt(nem)működése különösen érdekes vetülete az 1849–1852 közötti osztrák sajtópolitikának, az iratok alapján érzékelhető, hogy sok kérdésben nem volt egyetértés a két vezető politikus között. A legfontosabb ügyek esetén sor került egyeztetésre, de valójában mindkettejüknek megvoltak a saját elképzeléseik és saját embereik a sajtóügyek terén, amelyek mentén és akik által elintézték a felmerülő problémákat.¹⁰⁴

A birodalmon belüli sajtóügyek (sajtótörvény, központi sajtóiroda kialakítása) inkább Bachhoz, a külföldi sajtóirodák tevékenysége pedig inkább Schwarzenberghez tartozott. Legálábbis 1852 tavaszáig, nyaráig, amikor ezen a téren is változás állt be. Schwarzenberg halálával Bach pozíciója erősödött, hiszen a herceg utódja, Buol-Schauenstein gróf csak a külügyminiszteri tisztséget örökölte, a miniszterelnöki posztot Ferenc József megtartotta magának. Ugyanakkor a Legfelső Rendőrhatalóság létrehozása Johann Kempen vezetésével korlátozta a belügyminiszter hatáskörét, mivel a sajtóügy nagy részének is a „rendőrnisztérium” lett a felelőse.

Az 1852-ben életbe lépett sajtórendeletet és a központi sajtóiroda tervét azonban még feltehetőleg a belügyminisztérium dolgozta ki, Kempen csak a folyamat végén kapcsolódott be a munkába.

Az átalakításoktól függetlenül megmaradt és tovább épült a német területeken működő információs hálózat, a jelentősebb német városokban dolgozó megbízottak tevékenységi köre folyamatosan bővült, a sajtó ellenőrzésén és szabályozásán kívül komoly teret kaptak a lapok megnyerésére és befolyásolására tett kísérletek.

A különböző német nagyvárosokba küldött megbízottak széles körű tevékenységet folytattak, számos újsággal, egyesülettel, szerkesztővel és más személlyel kerültek kapcsolatba.¹⁰⁵ Feladataik közé sorolhatjuk a sajtófigyelésen túl többek között a kapcsolatfelvételt a szerkesztőségekkel, újságírókkal; az osztrákbarát cikkek megjelentetése érdekében tett lépéseket (meggyőzés, támogatás ígérete és biztosítása); a lapvásárlási lehetőségek figyelemmel kísérését. Különö-

¹⁰³ Ez az időszak a birodalmi kormányzat jellegében, illetve a miniszterek személyében egyaránt sok változással járt.

¹⁰⁴ Ezt a kérdéskört vizsgálja meg Schwarzenberg 1850. júliusi átirata, amelyben ismételtlen arra kéri Bachot, küldjön tájékoztatást a birodalom belpolitikai intézkedéseiről Grünernek, mert a megbízott túl kevés információt kap a császári kormányzat szándékairól, ezért sokszor nem tud élni a lehetőséggel, hogy a megfelelő időpontban befolyásolja a közvéleményt. A külügyminiszter-miniszterelnök hangsúlyozta, hogy ő maga gyakran küld feljegyzéseket Grünernek azokról az ügyekről, amelyeket a nyilvánosságnak szán. Egyúttal úgy vélte, jó lenne, ha a birodalom belügyeiről is jelennének meg hírek, mert például a kölni és a frankfurti német újságban jelennek meg olyan cikkek, amelyek rendszeresen az osztrák közigazgatás ellen szólnak. Schwarzenberg azzal zárja az érvelését, hogy több jelentős német akkor nyerhetők meg józan szemléletű cikkek közlésének, amennyiben ezért cserébe újdonságokat kapnak. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. júl. 13. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 102–105.

¹⁰⁵ Grünerhez hasonló feladatot végzett Kuefstein gróf Drezdában, illetve Handel báró Stuttgartban, tevékenységük részletes bemutatására terjedelmi okokból ebben a tanulmányban nem térünk ki.

sen érdekesek azok a jelentések, amelyek a németországi sajtó feltérképezésére tettek kísérletet különböző szempontok alapján, illetve azok a tervek, amelyek az osztrák befolyás kiterjesztésére vonatkoztak.

A külföldi sajtóirodák tevékenységének nagyobbik részét az osztrákbarát cikkek összegyűjtése és továbbítása tette ki, aminek köszönhetően létrejött egyfajta áramlás a birodalmon belüli, illetve az azon kívüli – főként német nyelvű – újságok között. A Nagyszebenből, Lisszabonból érkező hír bekerült a *Reichszeitung*ba, a Triesztben feladott távirat megjelent a *Wiener Zeitung*-ban, és fordítva: Bécsből küldtek anyagot az augsburgi *Allgemeine Zeitung* számára,¹⁰⁶ a külügyminisztérium pedig gyakran javasolta azoknak a cikkeknek az átvételét hazai újságokba, amelyeket a lipcsei konzul az észak-német államok lapjai számára írt.¹⁰⁷

A külföldi sajtóirodák működéséből levont tanulságok, a különböző módszerek hatékonyságának felmérése, az irodák vezetőinek jelentései és az azokban szereplő példák (Anglia, Poroszország, sőt Oroszország) jó kiindulási alapot jelentettek a bécsi sajtóirányítási központ létrehozásához, amelynek tervezetét részletesen ismertettük.

Az 1849 után kialakuló sajtóirányítás azonban nem volt előzmények nélküli, számos elemét megtaláljuk a korábban Metternich kancellár által kiépített rendszerben. A sajtószabadság elleni küzdelem (annak névleges fenntartása mellett), a cenzúra, a sajtóügyek rendőrségi felügyelete, a külföldi információs hálózat, a német lapok cikkekkel való ellátása Bécsből mind az 1848 előtti korszakot idézi.

¹⁰⁶ Telegraphische Depeschen minderwichtiger Inhaltes von verschiedenen Correspondenten (1850). ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA I. Kab. d. Min., Varia Generalia (1848–1850), Kt. 679, fol. 243–267.

¹⁰⁷ Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. jún. 30. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korrespondenz mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), fol. 90.